

niet uit God zijn wanneer het niet op een vasten grond berust ... Het is hoog tijd dat wij al meer en meer openlijk protesteeren tegen dat geraffineerde gemoedelijke vleesch'.³³

Meer dan twintig jaar later, toen Groen van Prinsterer niet herkozen werd als lid van de Tweede Kamer, was De Liefde's toon een en al felheid jegens 'het tegenwoordige, beginsellooze, moedellooze en krachtellooze pygmeeëngeslacht'. Met grote zeggingskracht velst hij dan het oordeel over vroegere medestanders: 'Gij [i.e. Groen] hebt, vermoed ik, nooit geloofd ... wat helaas toch maar al te waar was, n.l. dat uwe eigenlijke vijanden niet waren de liberalen, niet Thorbecke, niet de Roomschen, maar uwe orthodoxe dominees, die stomme honden die om hunner huid wille, allen loyalen, eerlijken strijd meeden, die trouwelooze huurlingen, die liever hun 'medelijden met de schapen uitdrukten' dan met en voor de schapen leven; zulke oude wijven als Hasebroek en Heldring...'. Feitelijk had De Liefde uiteindelijk alleen voor Groen respect. In het jaar vóór zijn dood³⁴ vertolkte hij dit nog eens: 'Het heeft niet mogen gebeuren, waarde Heer, dat wij samenwerkten hier op aarde. Hoe diep mij dat immer gesmart heeft kan ik in woorden niet uitdrukken. Ik had zo gaarne met U zamengewerkt, omdat uitgenomen natuurlijk Uw kerkelijk en mitsdien politiek standpunt, er zoo ontzaggelijk veel in Uwe methode, in Uwe logica en vooral in Uw zedelijke openbaring was, 'which made corresponding chords in my heart thrill with delight'. Groen zal dit met instemming gelezen hebben. Hij heeft Is. da Costa al in 1850 gewezen op 'den bij uitnemendheid begaafden Ds De Liefde' en diens 'van vernuft tintelende geschriften'.³⁵ Er is naast Nicolaas Beets geen geweest die zo de inwendige zending heeft gepopulariseerd als De Liefde, met zijn vele brochures en boeken die een staalkaart vormen van theologie en geschiedenis, zijn fel kritische en humoristische³⁶ artikelen, zijn liedjes en verzen, zijn talloze verhalen voor de jeugd. De jeugdpredken van De Liefde waren weinig interessant; zijn meditaties later, zeker toen hij in Engeland was, getuigen van gedegen studie: hij schrijft dan over onderwerpen als de feesten van Israël en de druiventros bij de intocht in het Beloofde Land en de verzoeking van de Heer in de woest-

33. G.A. Wumkes, *De opkomst en vestiging van het Baptisme in Nederland*, Sneek 1912, 289. 'Gemoedelijk' betekent hier waarschijnlijk niet 'goedhartig', maar zoals bijna steeds in de negentiende eeuw: 'godvruchtig'.

34. De Liefde aan Groen, 2 maart 1868. De Liefde was toen weer teruggekomen uit Engeland.

35. S. Coolsma, *J. de Liefde in zijn leven en werken geschetst*, Nijkerk 1917, 120.

36. Bijv. J. de Liefde, 'A Dutchman's difficulties with the English language, as experienced by mijnheer Steven van Brammelendam', in: *Good Words* (hierna GW), 1863, 867-873.